

SİVAS'TA KUŞÇULUK VE KUŞ ÇEŞİTLERİ*

Dr. Doğan KAYA

Sivas halkının özel zevkleri arasında kuşçuluk başta gelir. Bunu kendine meşgale edinenlere “*Kuşbaz*” denir. Kuşbazlığa genellikle küçük yaşlarda başlanır ve bu tutku hemen hemen ölünceye kadar devam eder.

Şurasını hemen belirtmek lâzımdır ki, çok geleneğimizde olduğu gibi, kuşçuluk da Sivas'ta gittikçe eski önemini ve itibarını yitirmektedir. Bunun asıl sebebi de şehirdeki modernleşme hareketleridir. Çünkü kuşlar, daha ziyade toprak bacalı evlerin üzerinde uçurulur, güneşletilir. Apartman ve kat hayatında ise, elbetteki, bu mümkün olmamaktadır.

Eski kuşbazlar, kendi zamanlarındakine nazaran kuşlarla uğraşanların azlığı karşısında, mazinin hatıralarıyla kendilerini avuturlar. Kuşlarını yakalamak için bacalardan düşüşlerini, çamurlara batışlarını, değerli kuşları elden kaçırmamak için cebindeki olan parasını vererek evini günlerce yiyeceksiz bıraktıklarını... hep anlatırlar.

Kuş alış verişi Sivas'ta genellikle Kepçile meviinde Cuma günleri kurulan Cuma pazarında yapılırdı. Kuşların tamamı pazara çıkarılmadığından alıcılar çoğu defa kuşların beslendiği evlere götürülürdü.

Kuşar, kuşbazlara dönüş (takla), ötüş ve uçuşlarıyla zevk verirler. Kuşbaz, işini gücünü bırakır; saatlerce uçan kuşunu seyreder, onları doyurur, bakımlarını sağlar.

Türk halkbiliminde kuşçuluk konusu oldukça orijinal bir konudur. Sivas'taki kuşçuluk konusuna ilk olarak da Vehbi Cem Aşkun temas etmiştir. (Aşkun, 1943; 128-132) Aşkun, çalışmasında, kuş çeşitleri ve bu konuyla ilgili bazı sözler üzerinde durmuştur. Biz ise, çalışmamızı şu başlıklar altında ortaya koymaya çalıştık.

1. Kuş çeşitleri
2. Özellikleri (rengi, ötüşü, dönüşü, çaparı, gaga ve baş şekli, kalitesi, değeri),
3. Kuş hakkında hikâyeler,
4. Kuşların fazla olduğu memleketler,
5. Kuş evcilleştirme, kuş yakalama,
6. Kuşlar hakkında atasözleri,
7. Besleme usulü,

* Yayımlandığı yer: *Sivas Folkloru*, VI (61), 2. 1978, s. 22-23.

8. Yavru büyütme,
9. Kuşlar hakkında lügatçe.

.....

1. Kuş çeşitleri

Arap: Siyah renklidir. Beyaz gagalı kıymetli olanıdır. Bunun da taklası merdinliye benzer. Ötüşü kısa ve kalındır. Değerlidir. Tek fiyatı 100-300 lira kadardır.

Azma: Siyah renklidir. Ötüşü kısmen kalındır. Takla atmazlar. Uzun gagalı ve keşlidir. Göz kenarları beyaz etli ve gözleri iridir. Şayet keş büyükse ve kuşun rengi yeşile benzerse değeri fazladır. Kısmen kara kargaya benzerler. Değerli kuşlardandır. Ayaklarında tüy yoktur. Tek olarak 100-150 liraya satılırlar. Beslenmesinin sevap olduğuna inanılan kuştur (Bkz. Kuşlar hakkında Hikâyeler).

Azma çapar: Azmanın beyaz renkli olanıdır.

Bozma: Dönüş yapmayan merdinlidir. Melezdır.

Celep: Gagaları yok denecek kadar kısa olduğundan yemleri tas içinde yerler. İyi cins olanları takla atarlar. Sesleri farklıdır.

Demkeş: Ayakları “pine”li olup gözü önünde “gül”, tepesinde tacı (tarağı) vardır. Rengi beyaz ve sarıdır. Nadiren kiremit renkleri de vardır. Gagaları beyaz, ayakları bol “çaşkur”ludur. Normal iriliktir, ancak fazla tüylü olduğundan iri görünür. Sesinden çok süsü için beslenir. Kalın sesli olup, kısa ötüşlüdür. Takla atmaz. Tavuk gibi rahatlıkla sağda solda dolaşırlar. Değerli bir kuştur. Piyasada tek olarak 150-300 liraya satılıp alınır.

Karala: Siyah beyaz renkte, benekli bir kuştur. Ötüşü, kalın sesli ve kısa sürelidir. Taklası merdinlide olduğu gibidir. Kısa gagalıdır. Değerli bir kuştur. Piyasada tek olarak 100-150 liraya alınıp satılır.

Kayapa: Gök rengindedir. Farklı iki cinste kuşun eşleşmesinden türemişlerdir. Yabanisinin ayağında çaşkur yoktur. Kalın sesli ve kısa ötüşlüdür. Takla atmazlar. Fazla değerli değildirler. Etləri için beslenirler. Tek fiyatı 5-10 liradır.

Keşli azma: Siyah, beyaz ve alaca renkte olanları vardır. Kalın sesli olup kısa ötüşlüdür. Takla atmazlar. Tek fiyatı 200-300 liradır.

Kumru: Siyah, sarı, kahverengi ve beyaz renktedir. Gagaları beyaz. Ayakları çıplak ve kırmızıdır. Merdinliye nazaran kısa gagalıdır. Uzun ötüşlü olup güzel ve ince seslidir. İyi cins kumrular, sözgelişi bir çita üzerindeyken, buldukları yerde daire çizerek, döne döne öterler ve bunu bayılıncaya kadar sürdürürler. Uzun ötüşleri “dem çekme” olarak adlandırılır. Bu kuşlar ötmeye

başlayınca diğerleri susar. Genellikle ötüşleri için beslenirler. Değerli kuşlardandır. Ayaklarında tüy yoktur. Genellikle çift satılırlar. Piyasadaki çiftinin fiyatı en az 100, en çok 1000 liradır.

Merdinli: Ekseri kurşuni olmakla beraber, kızıl, kara, boz, kızıl miski olanları da vardır. Kısa ötüşlüdür. Az paçalıdır ve daime yumularak durur. 7-8 saat uçar. Artarda 5-6 takla atabilir. Hatta 50-60 cm.lik yükseklikten bile takla atabilirler. Uzun gagalı, yassı başlıdır. Kıymetli bir kuştur. En az 50, en fazla 2000-3000 liraya kadar alınıp satılır.

Merdinli çapar: Merdinlinin beyaz ve gök renginde olanıdır.

Mezmertek : Farklı iki cinste kuşun birleşmesinden olmuş kuşlara denir. Kayapalardan daha makbuldürler.

3. Kuşlar hakkında hikâyeler

Bu konuda “azma” ve “kumru” hakkında rivayetler vardır.

Azmanın gagasının üzerinde dikkati çekecek kadar et yığını vardır. Bu birikintiye sebebi şöyle bir rivayetle dile getirilir:

Hız. Nuh, tufandan önce, bilindiği gibi bütün canlılardan bir çifti, yaptığı gemiye alır. Bunların arasında güvercin de vardır. Tufan başladığında yeryüzü suya gark olur. Dünyada sadece Nuh’un gemisindeki mahlukat kalır. Tufanın süresi hayli bir zaman devam eder. Hız. Nuh, tufanın çekilip çekilmediğini öğrenmek için “azma”yı gemiden uçurur. Azma aradan epey aman geçtikten sonra gemiye döner. Gagasında da çamur bulaşığı vardır. Hız. Nuh, böylece suların çekildiğini ve tufanın bittiğini öğrenir. İşte azmanın gagasının üstündeki et yığını da o vakitten kalmıştır.

Ayrıca azma, Eshab-ı Kehf, kaçıp mağaraya gizlendiğinde mağaranın kapısına yuva yapmış, böylelikle onları kovalayanları kandırarak içeridekileri korumuştur.

Sivas’ta yaşayan ve kuşbazlık yapan Alevi inanca sahip kişiler kumru beslemezler. Çünkü rivayete göre Hız. Ali, İbn-i Mülcem tarafından bıçaklanarak şehit edilince (661) mübarek kanları bir yare akıp orada birikir. Bu sırada kumru gelip onun pıhtılaşmış kanını yer. Kumru, bu yüzden Alevlerce sevilmez.

4. Kuşçuluk yapılan yerler

Kuşçuluk, Türkiye’de Sivas, Malatya, Maraş, doğu ve güneydoğudaki iller ve bilhassa Urfa’da yapılmaktadır. Urfa’da kuşlara o kadar değer verilir ki, kuşlar gelin gibi süslenir, boyunlarına özel yapılmış gerdanlıklar takılır. Sivas’ta böyle bir uygulama yoktur.

Yurt dışında da musul'da iyi cins kuşların olduğu söylenir.

5. Kuş evcilleştirme, kuş yakalama

Evcilleştirme: Bir kuş alınıp eve getirildiğinde veya büyümüş yavruyu evcilleştirmek için erkekse dişiye, dişiye erkeğe eş edilir. Bu, bir sandık içinde yapılır. Sonra, uçmasın diye kanatlarına "çit" vurulur. Diğer kuşların yanına bacaya konur. Yeni çift, diğer kuşlarla beraber içeri girer-çıkır. Bir hafta kadar sonra kanadı açılır. Dışisine alışan erkek yahut erkeğine alışan dişi kuş eşini bırakıp bir yere gitmez. Böylece kuş o eve alışır. Evcilleşen kuş satıldığında satılsa dahi tekrar alıştığı yere döner. Kuş geri döndüğünde eski sahibinin vermeme hakkı vardır. Bu bakımdan aynı kuşun birkaç kere satıldığı olur.

Kuş yakalama: Yabancı bir kuş havada uçarken ve yakın bir evin bacasına konmuşsa; kuşbaz, evcil olan kuşlarına yem verip çırpıtır. Yabancı kuş, yem yiyen bu kuşları görür onların yanına inerse, kuşbaz diğer kuşlarla onu süre süre içeriye alır. Daha sonra evcilleştirme işi başlar. Geleneğe göre, başkasının kuşunu yakalayan kişi onu sahiplenir. Asıl sahibine verip vermemekte onun reyindedir.

6. Kuşlar hakkında inançlar ve söylenen sözler

Sivas folklorunda, kuşlar hakkında, halkın günlük hayatında yeri geldiğinde kullandığı bazı sözler ve inançlar vardır.

*Cilt hastası ve felçli olanlar güvercinlere yakın olmalıdır.

*Güvercin kanı zeytinyağı ile karıştırılıp vücudun ağrıyan yerine sürülürse ağrı kesilir.

*Güvercin kesilip sıcak sıcak akrep sokulan yere konursa zehir etkisiz hale getirilir.

*Kuş; "B..uma basan onmasın, etimi yiyen doymasın." Dermiş. Bu yüzden halk, kuşbazlığa özenen çocuklarını bu sözü söyleyip vaz geçirmeye çalışır.

*Akranıyla uçmayan kuşun sesi havadan gelir.

*Alçaktan uçan kuşun sesi havadan gelir.

*Kuşa bakan kuş akıllı olur.

7. Besleme usulü

Güvercinlere yem olarak buğday, fiy, mercimek vs. verilir. Kuşlar sabahtan sabaha veya akşamdan akşama yemlenir.

8. Yavrulama ve yavru büyütme

Dişi kuş iki günde iki yumurta çıkarır ve kuluçkaya yatar. Bir veya iki yavru olur. Şayet iki yavru olursa, dişinin ilk yumurtasının erkek, ikincisinin

dişi olduğuna inanılır. Kuluçkaya yatma süresi, 18 gündür. Kuluçkaya erkek ve dişi sıra ile yatar. Barındıkları yer sıcaktır. Yavru 15 gün içinde hafif tüylenir. Yavru iken diğer kuşlarla dışarıya çıkar, yuvaya alışır. Altı aylık olunca çiftleşmeye ve yumurtlamaya başlar.

9. Kuşlar hakkında lügatçe

çapar : beyaz ve gök renginde olan güvercin

çaşkur : kısa ayak tüyü

çit : kuş kanadının bağı

çitime : kanadın 6-7 teleğini bağlama

demkeş : uzun ayak tüylü kuş

eşleşme : dişi ve erkek kuşun anlaşıp birlikte yuva yapması

gül : göz ile burun arasındaki tüy

keş : gaga üzerindeki et

miske : benek

pine : uzun ayak tüyü

telek : kanattaki her bir parça

Kaynakça:

Vehbi Cem AŞKUN, (1943), **Sivas Folkloru**, C. II, 1943, Sivas.

Kaynak şahıslar:

Murat Erdoğan (Memleketi: Sivas'ın Veledin köyü, Doğum tarihi: 1928. 40 yıldır bu işle uğraşıyor. Derleme tarihi: 23.11.1977)

Ömer Tokergil (Memleketi: Sivas'ın kılavuz mahallesi. 1930 doğumlu. Çocukluğundan beri bu işle uğraşmaktadır. Derleme tarihi: 29.11.1977)